५

इयत्ता अकरावीतील विद्यार्थ्यांच्या हिंदी विषयातील व्याकरणाच्या शैक्षणिक संपादनावर रचनात्मक अध्यापन पद्धतीच्या होणा-या परिणामांचा अभ्यास

डॉ. भाऊसाहेब सोपान आंधळे
प्राचार्य
विलास तांव शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय,
डुंबरवाडी, ओतूर, ता. जुन्नर, जि. पुणे.

सारांश

मानवास अंधाराकडून प्रकाशाकडे नेण्याचे काम शिक्षण करीत असते. भाषा म्हणजे विचार, भावना, अनुभव, कल्पनाव्यक्त करण्याचे साधन असते. इयत्ता पहिली ते दहावी च्या शालेय अभ्यासक्रमाचा आढावा घेण्यासाठी ईश्वरभाई पटेल समिती नेमली गेली. यांच्या शिफारशीनुसार इयत्ता पहिली ते दहावी पर्यंत भाषा विषय अनिवार्य केला गेला. यामुळे या विद्यार्थ्यांना भाषेचा सखोल अभ्यास करावा लागेल व याचा योग्य उपयोग विदयार्थ्याला जीवनात होईल असे मांडण्यात आले. सन १९८६ मध्ये राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण जाहीर केले. त्यानुसार तयार करण्यात आलेल्या आराखडयात शालेय स्तरावरील अभ्यासक्रमात भाषा विषयाला महत्त्वाचे स्थान दिले गेले. आजची शिक्षण प्रणाली ही पूर्णपणे शिक्षक केंद्री आहे. शिक्षकाजवळ असलेले ज्ञान शिक्षक विद्यार्थ्यांना देत असतो. यामध्ये विद्यार्थी अक्रियाशील होवून ज्ञान ग्रहण करीत असतो. त्याला आपले विचार, मत, कल्पना मांडायला वाव मिळत नाही आणि भाषा विषयात त्याच्या मूलभूत संकल्पना स्पष्ट न झाल्यामुळे विद्यार्थ्याला भाषासारखा विषय कठीण वाटू लागतो. म्हणून भाषासारख्या विषयाचे ज्ञान देताना विद्यार्थ्याला कृतीयुक्त व अनुभवाधिष्ठित ज्ञान दिले पाहिजे यासाठी शिक्षकांनी रचनात्मक पद्धती उपयोगात आणली पाहिजे. ज्ञानाच्या रचनेमध्ये दोन घटक महत्त्वाचे ठरतात. त्यातील पहिले म्हणजे विद्यार्थी स्वत:च्या पूर्व ज्ञानाच्या व अनुभवाच्या आधारे नवीन ज्ञानाची रचना करणे व दुसरे म्हणजे विदयार्थ्यांने अध्ययनामध्ये सक्रीय सहभाग घेणे या पद्धतीत अध्ययनकर्ता नवीन अध्ययन परिस्थितीमध्ये त्याच्या जवळ असलेल्या ज्ञानाचा उपयोग करतो व त्यातून नवीन ज्ञानाची रचना करतो. रचनात्मक पद्धतीमुळे विद्यार्थ्यांना आपले मत,विचार, कल्पना मांडायला मोकळीक मिळते. तसेच सहकाऱ्यांशी समस्या मांडायला मोकळीक मिळते. एकदम समस्या न सोडवता हळूहळू पायरी-पायरीने समस्येचा विचार करतो. या सर्व वैशिष्ट्यांतून आपणास असे लक्षात येते की, या पद्धतीमुळे विद्यार्थ्याला विचार करण्यास, विचार मांडण्यास, विचार प्रवर्तक बनविण्यास मदत होवू शकते.

Vol: 6th, Issue : II, English-Marathi, Quarterly: 1st Sep 2017,ISSN : 2319-5525

प्रस्तावना

इयत्ता पहिली ते दहावी च्या शालेय अभ्यासक्रमाचा आढावा घेण्यासाठी ईश्वरभाई पटेल समिती नेमली गेली . यांच्या शिफारशीनुसार इयत्ता पहिली ते दहावी पर्यंत भाषा विषय अनिवार्य केला गेला . यामुळे या विद्यार्थ्यांना भाषेचा सखोल अभ्यास करावा लागेल व याचा योग्य उपयोग विदयार्थ्यांला जीवनात होईल असे मांडण्यात आले .

सन १९८६ मध्ये राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण जाहीर केले . त्यानुसार तयार करण्यात आलेल्या आराखडयात शालेय स्तरावरील अभ्यासक्रमात भाषा विषयाला महत्त्वाचे स्थान दिले गेले .

शालेय अभ्यासक्रमात अनेक निरनिराळे विषय आहेत . माध्यमिक शालेय अभ्यासक्रमात हिंदी हा विषय सक्तीचा आहे, तर उच्च माध्यमिक अभ्यासक्रमात हिंदी हा विषय ऐच्छिक आहे . अभ्यासक्रमामध्ये हिंदी हा विषय असा आहे की, जो व्यक्तीच्या भाषात्मक बुद्धिला आव्हान देतो . हिंदीभाषेतील व्याकरणाच्या प्रत्येक समस्या सोडविण्यासाठी बुद्धिला प्रयत्न पडत असतात . एखादया समस्येविषयी विचार करणे, तर्क, अनुमान काढणे, पृथक्करण करणे इत्यादी क्रिया बुद्धिला चेतना व चालना देत असतात आणि अशी भायात्मक बुद्धि सतत कार्यरत ठेवणे हेच भाषिक बुद्धिच्या विकासाचे लक्षण होय .

रचनात्मकता या शब्दाला इंग्रजी मध्ये constructivism असे म्हणतात .
To Construct हा शब्द con struere ह्या लॅटिन शब्दापासून तयार झालेला आहे . याचा अर्थ आकार देणे, रचना करणे, संघटन करणे असा होतो . रचनात्मक पद्धतीमध्ये रचना करणे, संघटन करणे हा मुख्य भाग येतो . रचनात्मकअध्ययना मध्ये विद्यार्थी हा ज्ञानाची रचना करीत असतो . यामध्ये विद्यार्थी स्वत:च्या पूर्व ज्ञानाच्या व अनुभवाच्या आधारे नवीन ज्ञानाची रचना करीत असतो .

रचनात्मक ही पद्धत मूळत: विचार प्रणाली आहे यामध्ये “विद्यार्थी कसा शिकतो” हे निरीक्षण करून त्याचा शास्त्रीय दृष्टया त्याचा अभ्यास केला जातो . “विद्यार्थी स्वत:च्या पर्यावरणाशी ज्ञानक्रिया करीत जे ज्ञान आत्मसात करतो . त्याला रचनात्मक ज्ञान म्हणतात .” पियाजे यांच्या मतानुसार “व्यक्ती आपले ज्ञान, स्वत:साठी रचतात व त्यासाठी ते अध्ययन अनुभवात कृतिशील राहतात . ही कृती म्हणजे नवीन माहिती अर्थपूर्णरीत्या पूर्व समाकारात समाविष्ट करून तिचे स्वत:साठी निर्देशन अस्तित्वात आणण्यासाठी केलेली बौद्धिक कृती असते”व्यक्ती पर्यावरणाशी आंतरक्रिया करून करून ज्ञान प्राप्त करतो .

व्हायगोत्साकी यांनी समान सांस्कृतिक रचनावादी उपपत्ती मांडली “ विद्यार्थ्याच्या बोधात्मक क्षमतांचा विकास हा त्यांना मिळणाऱ्या सामाजिक पर्यावरणातून उपलब्ध होणाऱ्या संधीवर अवलंबून असतो .”

एक नागरिक या नात्याने समाजात जगण्यासाठी काही मूलभूत गोष्टींचे भाषीक ज्ञान आवश्यक असते . हे ज्ञान देणारा हिंदी विषय जो माध्यमिक शाळांतून शिकवला जातो. अशा विषयाला मूलभूत विषय म्हणतात . हिंदी भाषा हा मूलभूत विषय असल्यामुळे अभ्यासक्रमात या विषयाचे स्थान महत्त्वाचे आहे . विद्यार्थ्यांच्या हिंदी विषयांतील व्याकरणा हा उपघटक रचनात्मक अध्यापन पद्धतीने शिकवल्यास विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक संपादनावर होणा-या परिणामांचा अभ्यास सदर संशोधनात केला आहे

संशोधनाची गरज

आजच्या शिक्षण प्रणालीत विद्यार्थ्याला आपले विचार मत मांडायल वाव मिळत नाही आणि भाषासारख्या विषयात विद्यार्थ्याला एकाच दिशेने विचार करायला शिकविले जाते . गणित हा विषय अभावनिकरित्या शिकवला जातो . त्यामुळे भाषासारखा विषय विद्यार्थ्याला अमूर्त व रूक्ष वाटायला लागतो .

पण रचनात्मक पद्धतीने विद्यार्थ्याला कृतियुक्त ज्ञान दिले जाते . त्यामुळे विद्यार्थ्याला स्वत: अभ्यास केल्याचा आनंद मिळातो . विद्यार्थ्याला अनुभवाधिष्ठित ज्ञान मिळते . तसेच आपल्या सहकार्यांबरोबर अध्ययन केल्यामुळे विद्यार्थ्यांला अध्ययनामध्ये आनंद वाटू लागतो व विद्यार्थ्यांचा आत्मविश्वास वाढतो .

तसेच संशोधिकेला असे वाटते की, ११ ते १२ वयोगटातील मुले ही गटामध्ये राहत असतात व आपल्या विचारांची देवाण घेवाण करतात . त्यामुळे विद्यार्थ्यांना गटामध्ये कार्य करण्यास दिले तर विद्यार्थी स्वत: ज्ञानाची रचना करू शकतात . तसेच विद्यार्थी स्वत: कृतीयुक्त अनुभव घेत अध्ययन करत असल्यामुळे त्याला अध्ययनात आनंद वाटतो .

तसेच संशोधनाचे सिंहावलोकन केल्यानंतर असे आढळून आले, की मराठी, इंग्रजी विषयात विदयार्थ्याचे वाचन, श्रवण, बोलणे ह्या कौशल्यांवर रचनात्मक पद्धतीचा होणारा परिणाम अभ्यासण्यात आला आहे . परंतु हिंदी विषयामध्ये आढळून आले नाही . विदयार्थ्यांना जास्तीत जास्त कृतीयुक्त ज्ञान मिळाल्यावर व स्वत:च्या संकल्पना स्पष्ट करण्यास संधी दिल्यावर विद्यार्थी किती ज्ञान मिळवितात हे अभ्यासण्यासाठी संशोधिकेने या समस्येचा अभ्यास करण्याचे ठरविले .

संशोधन समस्या विधान

“इयत्ता अकरावीतील विद्यार्थ्यांच्या हिंदी विषयातील व्याकरणाच्या शैक्षणिक संपादनावर रचनात्मक अध्यापन पद्धतीच्या होणा-या परिणामांचा अभ्यास”

Vol: 6th , Issue : II, English-Marathi, Quarterly: 1st Sep 2017,ISSN : 2319-5525

चलांच्या कार्यकारी व्याख्या

हिंदी विषयाच्या व्याकरण

संशोधनासाठी संशोधकाने हिंदी विषयाच्या व्याकरणातील निवडलेला काळ व काळाचे प्रकार हिंदी विषयाच्या व्याकरण होय .

शैक्षणिक संपादन

संशोधनासाठी संशोधकाने हिंदी विषयाच्या व्याकरणातील निवडक घटकावर तयार केलेल्या चाचणीमध्ये विदयार्थ्यांनी मिळविलेले गुण होय .

रचनात्मक अध्यापन पद्धत

संशोधिकेने निर्माण केलेली विशिष्ट अध्ययन परिस्थिती की, ज्यामध्ये वर्गातील विद्यार्थ्यांचे गट वनविले जातात व प्रत्येक गटामध्ये कृतीयुक्त अध्ययन परिस्थिती निर्माण करून त्यामध्ये विद्यार्थी सक्रीय सहभाग घेतो व स्वत:च्या पूर्वज्ञानाच्या व अनुभवाच्या सहाय्याने संकल्पना स्पष्ट करतो व ज्ञानाची रचना स्वत: करतो .

संशोधनाची उद्दिष्टे

१ . इयत्ता अकरावीतील विद्यार्थ्यांच्या हिंदी विषयांतील व्याकरण या घटकाचे शैक्षणिक संपादनाची सद्यस्थिती तपासणे .

२ . इयत्ता अकरावीतील हिंदी विषयांतील व्याकरण घटकवर आधारित रचनात्मक अध्यापनासाठी पाठ आराखडे तयार करणे .

३ . इयत्ता अकरावीतील विद्यार्थ्यांच्या हिंदी विषयांतील व्याकरण या घटकाचे अध्यापनासाठी रचनात्मक अध्यापन पद्धतीची अंमलबजावणी करणे .

४ . हिंदी विषयांतील व्याकरणाच्या अध्यापनात रचनात्मक अध्यापन पद्धतीची परिणामकारकता तपासणे .

संशोधनाच्या शून्य परिकल्पना

प्रस्तुत संशोधनातील शून्य परिकल्पना पुढीलप्रमाणे आहेत:

इयत्ता आकरावीतील विद्यार्थ्यांच्या हिंदी विषयांतील व्याकरण या घटकाच्या रचनात्मक अध्यापन पद्धतीद्वारे अध्यापन केल्यामुळे शैक्षणिक संपादनाच्या पूर्व चाचणी व उत्तर चाचणीतील गुणांमध्ये फरक नसतो .

संशोधन अभ्यासाची व्याप्ती व मर्यादा

प्रस्तुत संशोधनासाठी पुणे जिल्ह्यातील जुन्नर तालुक्यातील सिताबाई तांबे उच्चमाध्यमिक विद्यालय ओतूर या शाळेचा समावेश केला आहे . इतर तालुक्यातील व जिल्ह्यातील शाळांचा समावेश करण्यात आला

Vol: 6th , Issue : II, English-Marathi, Quarterly: 1st Sep 2017,ISSN : 2319-5525

नाही. तसेच इतर माध्यमाच्या शाळांचा समावेश करण्यात आलेला नाही. प्रस्तुत संशोधनासाठी फक्त उच्चमाध्यमिक शाळांमधील इयत्ता आकरावीतील विद्यार्थी घेण्यात आले असून इतर इयत्तांचे विद्यार्थी घेतले गेले नाहीत.

सदर संशोधन हिंदी विषयांतील व्याकरणाचे शैक्षणिक संपादन व रचनात्मक अध्यापन पद्धतीद्वारे अध्यापन या चलांशी संबंधित असून प्रयोगिक संशोधन पद्धतीचा उपयोग केला आहे. ऐतिहासिक किंवा वर्ण नात्मक पद्धतीने संशोधन केले गेले नाही. सदर संशोधनासाठी तयार करण्यात आलेली संशोधन साधने फक्त विद्यार्थ्यांमधून मुले व मुली यांच्यांकडून भरून घेण्यात आली असून यामध्ये शिक्षक, पालक, शिक्षकेत्तर कर्मचारी, समाजसेवक व इतर नागरीक यांचेकडून संशोधन साधने भरून घेतली गेली नाहीत.

संशोधनाची पद्धती

प्रस्तुत संशोधनात प्रायोगीक संशोधन पद्धतीचा वापर केला आहे. इयत्ता आकरावीतील विद्यार्थ्यांच्या हिंदी विषयांतील व्याकरण या घटकाचे रचनात्मक अध्यापन पद्धतीद्वारे अध्यापन केल्यामुळे हिंदी विषयांतील व्याकरण या घटकाचे शैक्षणिक संपादन याचा अभ्यास केला आहे.

संशोधनाचा न्यादर्श

प्रस्तुत संशोधनात महाराष्ट्र राज्यातील पुणे जिल्हातील जुन्नर तालुक्यातील सिताबाई तांबे उच्चमाध्यमिक विद्यालय ओतूर या उच्चमाध्यमिक शाळेतील ३० विद्यार्थ्यांचा समावेश केला आहे या नमुन्याची निवड सुगम यादृच्छिक नमुना निवड पध्दतीने केली.

संशोधनाची साधने

प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधिकेने संपादन चाचणीची रूपरेखा तयार केली व त्यानुसार हिंदी विषयतील व्याकरणाच्या उपघटकातील शैक्षणिक संपादन चाचणी तयार करण्यात आली. त्या अंतर्गत विद्यार्थ्यांच्या हिंदी विषयतील व्याकरणाच्या उपघटकातील शैक्षणिक संपादन अभ्यासण्यात आले.

माहिती विश्लेषणाची तंत्रे :

प्रस्तुत संशोधनात माहितीचे विश्लेषण करण्यासाठी खालील वर्णनात्मक आणि अनुमानात्मक सांख्यिकी तंत्राचा वापर करण्यात आला.

१. वर्णनात्मक विश्लेषण: अ) केंद्रीय प्रवृत्तीचे मापन, ब) विचलनशीलतेचे मापन

२. अनुमानात्मक विश्लेषण: 'टी' परीक्षका,

परिकल्पनांचे परिक्षण

शून्य परिकल्पना ः इयत्ता अकरावीतील विद्यार्थ्यांच्या हिंदी विषयांतील व्याकरण या घटकाच्या रचनात्मक अध्यापन पद्धतीद्वारे अध्यापन केल्यामुळे शैक्षणिक संपादनाच्या पूर्व चाचणी व उत्तर चाचणीतील गुणांमध्ये फरक नसतो.

Vol: 6th, Issue : II, English-Marathi, Quarterly: 1st Sep 2017,ISSN : 2319-5525

सारणी ४.१
पुर्व चाचणी व उत्तर चाचणी यांच्यातील
फरकाची लक्षणीयता

चाचणी	नमुना	स्वाधिनता मात्रा	सारणी मूल्य		'टी' परीक्षिकेचे गुणोत्तर	सार्थकता स्तर
			०.०५	०.०१		
पुर्व चाचणी	३०	२९	२.०४	२.७६	१६.१३	०.०१
उत्तर चाचणी	३०					

'टी' परीक्षिकेचे अर्थनिर्वचन

वरील सारणीवरून असे दिसून येते की, मुले व मुलींच्या तुलनेत प्रप्त 'टी' १६.१३ हा २.७६ पेक्षा जास्त आहे. म्हणून हिंदी विषयांतील व्याकरण या घटकाचे रचनात्मक अध्यापन पद्धतीद्वारे अध्यापन केल्यामुळे हिंदी विषयांतील व्याकरण या घटकाचे शैक्षणिक संपादन ०.०१ स्तरावर लक्षणीय फरक आहे. यावरून असे म्हणता येईल की हिंदी विषयांतील व्याकरण या घटकाचे रचनात्मक अध्यापन पद्धतीद्वारे अध्यापन केल्यामुळे हिंदी विषयांतील व्याकरण या घटकाचे शैक्षणिक संपादन यात लक्षणीय फरक नाही. ही शून्य परिकल्पना त्याज्य ठरली आहे.

चर्चा

हिंदी विषयांतील व्याकरण या घटकाचे रचनात्मक अध्यापन पद्धतीद्वारे अध्यापन केल्यामुळे हिंदी विषयांतील व्याकरण या घटकाचे शैक्षणिक संपादन ०.०१ सार्थकता स्तरावर लक्षणीय फरक दिसून येतो. हिंदी विषयांतील व्याकरण या घटकाचे रचनात्मक अध्यापन पद्धतीद्वारे अध्यापन केल्यामुळे हिंदी विषयांतील व्याकरण या घटकाचे शैक्षणिक संपादन जास्त आहे. हिंदी विषयांतील व्याकरण या घटकाचे रचनात्मक अध्यापन पद्धतीद्वारे अध्यापन केल्यामुळ विद्यार्थ्यांना समजण्यास सोपे जात असावे तसेच गटागटाने ज्ञाान प्राप्त केल्याने अधिक स्पष्ट होत असावे त्यामुळे हिंदी विषयांतील व्याकरण या घटकाचे ज्ञान चांगले मिळत असावे म्हणून शैक्षणिक संपादन जास्त आहे हे स्पष्ट होते.

Vol: 6th, Issue : II, English-Marathi, Quarterly: 1st Sep 2017,ISSN : 2319-5525

शिफारशी

१. विद्यार्थ्यांसाठी शिफारशी

१. विद्यार्थ्यांनी स्वयंअध्ययन केले पाहिजे.

२. विद्यार्थ्यांनी समूहामध्ये राहून अध्ययनाला प्राधान्य दिले पाहिजे.

३. विद्यार्थ्यांनी गटाच्या माध्यमातून अध्ययन करावे.

४. विद्यार्थ्यांनी वर्गातील सर्व कृतींमध्ये सहभाग घेतला पाहिजे.

५. विद्यार्थ्यांनी तर्कशास्त्रावर आधारित चर्चा कराव्यात.

२. शिक्षकांसाठी शिफारशी

१. शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांना अध्ययनासाठी आवश्यक गोष्टींची माहिती दिली पाहिजे व समजून दयावे.

२. शिक्षकांनी विविध स्पर्धांचे गटवार आयोजन केले पाहिजे त्यातून विद्यार्थ्यांना प्रेरणा द्याव्यात.

३. शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांना यश संपादन करण्यासाठी प्रोत्साहन दिले पाहिजे व शिक्षणाचे महत्त्व पटवून द्यावे.

४. शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांमधील सहकार्याची भावना वृद्धिंगत करून शाळेतील विद्यार्ध्यांचे गटागटाने विभाजन करून मार्गदर्शन करावे व महत्त्व पटवून द्यावे.

५. शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांच्या वर्तनाचा अभ्यास करून त्याप्रमाणे आवश्यक ते मार्गदर्शन करावे.

संदर्भ ग्रंथ यादी

Best, J and Kahn, J. (2003). Research in education (7th Ed.). New Delhi: Prentice-Hall

Garrett, H.E. (1985) Statistics in Psychology and Education (11th Ed.). Bombay: Vakil's Reffer and Simons Ltd.

उपासनी, ना. के. (१९८४). अध्यापान साधन प्रथमावृत्ती. पुणे: श्री. विद्या प्रकाशन.

भिंताडे, वि. रा. (१९८९). शैक्षणिक संशोधन पध्दती (प्रथमावृत्ती). पुणे: नूतन प्रकाशन.

दुनाखे, अ. (२००२). हिंदी अध्यापन पद्धती, पुणे: नुतन प्रकाशन.

महाले, सं. रा. (२००५). अध्यापनाची प्रतिमाने आणि अध्ययन शैली प्रथमावृत्ती. औरंगाबाद: युनिक पब्लिकेशन.

पांडित, ब. बि. (१९९७). शिक्षणातील संशोधन अभिकल्प (द्वितीयावृत्ती). पुणे : नूतन प्रकाशन.

खरात, अ. पा. (१९९०). प्रगत शैक्षणिक मानसशास्त्र (प्रथमावृत्ती). पुणे :नूतन प्रकाशन.

दांडेकर, वा. ना. (१९९७). शैक्षणिक मूल्यमापन व संख्याशास्त्र. पुणे : विद्या प्रकाशन.

...